

HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT

Szolgálólányokra emlékezve

Amikor a magyar falu lassacskán továtűnő, semmibe vesző emlékéből valamit még megpróbálunk összekaparni, megmenteni, figyelmünk ez elsődlegesen az ott a parasztság gazdag hagyományainak mennél teljesebb rögzítését jelenti. És ez így is van rendjén. De az egykori falu élete ettől sokkalta gazdagabb volt. Míg az olyan kicsinyke palóc faluban is, mint az én Mátraballám, ott voltak nem is csekély számban a nem paraszti életformát élők.

Ott volt például a pap, a jegyző, aljegyző, a tanítók (az egyik kántor is), a postáskisasszony. A zsidó kereskedő-család. Ott voltak a vasutasok, az állomásfőnök úr, a forgalmisták (a furcsa mód tragikus sorsú forgalmistafeleségek), a málházók, a mókás kedvű raktárnok és a sorolhatnám még tovább. Új színeket vittek ők a mi kis közösségünk életébe. Megvallom, nem könnyen szántam rá magam a döntésre, de én most a gyermekkori emlékeim közül a nálunk szolgáló lányokról, a cselédlányokról fogok beszélni. Ők ugyanis másodállásban az én nevelőim is voltak. De mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy az édesanyám, a ballai állomásfőnökné szájából az, hogy cseléd vagy szolgáló, soha el nem hangzott. Nevük volt éppen úgy, mint a családtagoknak. (Nem csoda, hiszen a kedvenc jószágaink is el voltak nevezve.) De ha valamiért a beosztásuk szerint beszélt róluk, akkor úgy mondta, hogy: a lány. Ez pontos meghatározás volt, mert anyámon kívül minden családtag hímnemű volt.

Az időben egyébként a talán falusi értelmiségnek mondható asszonyoknak megvoltak a kis köreik. Anyám nemcsak hőmérőt, de lázcsillapító tablettát vagy kötszert is adott ha kellett, négy-öt tortát is megsütött lakodalmas napokon, megosztotta főzőtudományát. Így például a rántott hús vagy finomabban szólva a bécsi szelet helyi elterjesztésében meghatározó szerepe volt.

Nem flancolásból volt szüksége anyámnak a segítőre. A faluban akkor a vasútállomás felső emeletét laktuk, amelyet azóta leberetváltak és lapos tetejűvé tettek. Ráadásul a vasúti forgalmat is megszüntették. Ott fent az emeleten nem volt se vízcsap, se villany, se gáz, se központi fűtés. Igaz, az állomási kerekes kútból csevice jött, a pokol kénköves illatát árasztó parádi víz. Mi nemcsak azt ittuk, azzal főztünk, abban mosdottunk, de időről időre a híres japán film, A kopár szigetben látottak szerint meghatározott sorrendben, jeles alkalmakkor abban is fürödtünk. Gazdasági udvarunkban legalább két hízót, ajándékba kapott felnevelt birkákat, kacsákat, tyúkot tartottunk. (A kakasunkat a bátyám szemes borssal etette, hogy harcias legyen és legyőzze a szomszéd kakasokat.) Ráadásul angóryanulakat is tartottunk, összesen 3x9, tehát 27 ketrecben. Azokat nemcsak etetni, tisztán tartani, szaporítani, de nyírni is kellett. A szőrét anyám és a lány két rokkán fonta és kötöttek belőle pulóvert a lányoknak. Ezt a helyi divatot nem szerették a ballai legények, mert a közeledésüknek a fehér nyúlászór átragadása miatt könnyen nyoma maradt. Volt még ráadásul egy jókora veteményeskertünk és munkát találni tehát nem volt nehéz.

Erre-arra minket a bátyámmal is befogtak, ha kellett, de nekünk tízesztendős korunkban már el kellett hagynunk a szülői házat, hogy idegenben tanulva majdan úriemberek lehessünk.

Az én családom életében szerencsés volt az 1929-es világválságot hozó esztendő. Ekkor léptették elő a tállyai forgalmistát mátraballai állomásfőnökké. A trianoni országrészek visszacsatolásakor apám, aki családi okokból csak négy polgárit végzett, úgynevezett intelligens vizsgát tett. Rangjelzése bearanyozódott, és az első világháborús kitüntetéseinek szalagjaival igen méltóságos formát mutatott. Nem győzött tiltakozni az előléptetési szándékok miatt, és ahogy eltervezte, Ballán találta meg végső nyughelyét is.

Átköltözéskor a családunkkal tartott Kati, a rátkai sváb lány. Állítólag azért tartott a családdal, mert nagyon kedvelt engem, az akkor csak hat hónapos csecsemőt. Elannyira, hogy egyszer, amikor utána nyúláltam, kezembe adta a nagy asztali vekkerórát. Azt mondják elejtettem vagy elhajítottam. Tény, hogy javíthatatlanul tönkretettem. Hogy teljességgel kárba ne vesszen, bekerült a gyermekjátékaim közé. Eleinte még lehetett mozgatni a mutatóját és csörgött is, ha felhúzták, de lassacskán megfosztódott díszzeitől, megmutatta belső fogaskerekeit, s végül már csak a váza maradt. A különböző órák azóta is fontos szerepet játszanak életemben. A sváb Kati nem tudott megszokni, nem talált társakat és előbb elment, minthogy valóban emlékezni tudnék rá. Csak hallosmásból ismerem.

A következő lány Zsíros Julis volt. Nem tudom hogyan miért esett rá anyám választása, vagy az is lehet, hogy nem volt más jelentkező. Hogyan mondjam ki, hogy ne sértsem meg emlékéit; nem volt teljesen ép, Aprili Lajostól tanult, szóval egy kicsikét kolontos volt szegényke. Mielőtt hozzánk szegődött volna, több éven át volt hat hónapos summás. Dolgozott az Alföld és a Dunántúl nagy gazdaságaiban is. A hat hónapos summások egyébként egy nagy néprajzi tapasztalatcsere megvalósítói is voltak. Nálunk a legnépszerűbb bandagazda egy Répás Feri nevű ember volt, aki minden évben népes summáscsapatot szervezett. Vele szerettek menni, mert ő nemcsak az érdekeket képviselte keményen, de főleg hétvégi estéken kiülve a szálláshelyül szolgáló birkahodály elé mesékel, adomákkal, találós kérdésekkel szórakoztatta nemcsak a summásokat, de a hozzájuk csatlakozó cselédeket is. És ez a cserebere fordítva is működött.

A summásnak álltak számára az utazás is nagy élmény volt. Dunántúlra utazók látták fővárosunkat is, igaz csak a tehervagon nyitott ajtajából, és nem is a város szebb, nevezetesebb részeit. Egyszer valami partos helyen ment a vonat, és a völgybe lenézve Zsíros Julis így kiáltott fel: – Jaj, de sok kis ember! Hat! Ezt a rácsodálkozást és gyors kiszámolást a ballaiak olyan komikusnak tartották, hogy évek múlva is emlegették és afféle szólásmondás lett belőle.

És most a talán legkorábban elkövetett súlyos bűnömet kell végre bevallanom. Családunk életében szigorú kispolgári szokások uralkodtak. Így például ha nem akadályozta rendkívüli esemény, apám déli harangszókor elindult íróasztalától, rálépett az emeletre vezető falépcső alsó fokára, anyám pedig merni kezdte ebédünk első fogását, a levest. Étkezés után a szülők lepihentek egy óráskóra, a lány pedig nekilátott a mosogatásnak. Én ilyenkor kint maradtam vele. Zsíros Julis énekelni szeretett volna, ám én a talán három-négy éves kis zsarnok azt akartam, hogy meséljen. Ahelyett hogy szépen kértem volna, nem álltam erőszakhoz folyamodni. Volt egy piros nyelvű bojtos, bőrszinóros szíjostorom, azzal próbáltam akaratomnak érvényt szerezni. Julis túrte az én zsarnokoskodásomat, ám egyszer anyám váratlanul megjelenve a konyhában megtudta, mi történik. Elvette a kis piros nyelvű szíjostort, és ő, aki máskor legfeljebb egy könnyű, inkább csak jelképes nyaklevest osztott ki, most alaposan elpáholt a kínzóeszközömmel. Közben mondta a magát. Olyan lecke volt ez, amelyet máig nem felejtettem el.

Zsíros Julis sokáig volt nálunk. Úgy vélem végül is azért ment el, mert úgy vélhette, a cseléd státusa rontja a férjhez menési esélyét. Ám kérője később sem akadt. Végül megunván a vénlányságot, önhatalmúlag feltette a kontyot. A sors fintora, hogy amikor a második világháborúban a front gyorsan átgördült falunkon, talán két órán át, néhány ágyúlövésben is részünk lehetett. Ezeknek a lövedékeknek egyetlen civil áldozata volt. Zsíros Julis jogtalanul viselt kontyát vitte el egy szilánk, és sajnos a konttyal együtt koponyája hátsó részéből is egy darabot. Julisunkat kétszer temették el. Előbb csak ideiglenesen, utána illendően, ahogyan kell.

Lehet, tőle tanultam meg Fehér Anna balladájából az elszabadult indulatokból fűtött átokszöveget:

*Átkozásom nem szokásom
Mosdóvized vérré váljon
Tizenhárom szekérszalma
Rothadjon el az ágyadba
Tizenhárom esztendőbe vigyenek a temetőbe.*

Hát ami azt illeti, csakugyan jól összeszedte. Hasonló fordulatokat tartalmaz, de mókás végeredménnyel a talán soha sehova el nem küldött levél:

*Tiszteltelek téged te fekete pofa
Utállak téged te világ csúfja
Nem kívánok egyéb átkot
Akasztófán járd a táncot
A szél üsse össze a bokádat
A fene egye meg a fekete pofádat.*

Zsíros Julist tehát az egyik első tanítóim közt illik számon tartani, aki befolyásolta, merre fordul majd érdeklődésem. Ugyanaz elmondható utódáról, Kovács Etelről is. Hivatalosan ez volt a neve, de valójában ő a Kopaszék Etuja volt. Ő egy a falun belül is jól elhatárolható életmódú familia lányaként szegődött hozzánk. Ruhái sem voltak olyan színesek, mint a többi palóc lányoké. Haja is fakó volt, meg a bőre is. Talán egy nyomorúságosabb évjáratban fogant, gyermekeskedett, mert a húga virágzó szépség volt, de például tőle tudtam meg, hogy az ürge húsa

sokkalta ízletesebb a házi nyúlénál. Kopaszék háza a falu szélén állott. Talán ezért választotta ki támaszpontjával Tüzes Jóska. Tüzes nevezetes figurája volt a tájéknak Abasári gazdalegényként került összeütközésbe a törvény-nyel, gyűjtogatás miatt. Mondhatnánk őt Vidróczy utódjának, egy megkésített mátrai betyárnak, de valójában inkább csempész volt ő, aki kihasználta azt, hogy a trianoni békeszerződéssel a csehszlovák határ a szomszéd faluig ereszkedett le a Kárpátok csúcsairól. Tüzes eleinte egyedül cipelte a csempészárut. Volt hogy ötven kiló cukorral ment át. A hoznivaló már könnyebb volt: mackóruha, tornacipő, borotvapenge, szaharin. Később már három-négy ballai ember vitte az árut, és Tüzes csak elől sétált töltött fegyvereivel. Valahogy úgy, ahogy az expedíciók a rejtélyes felfedezésre váró Afrikában.

Tüzeit egy alkalommal magam is megpillanthattam. A jelesebb Mária-ünnepeken búcsúsok csapatai vonultak át a falunkon. Ebben a megnőtt forgalomban engedte meg Tüzes magának, hogy odaálljon a templomdombra vezető lépcső mellé egy kicsit báméskodni. Mivel a cimboráim, iskolatársaim megmutatták, én meg őt bámultam. Szép magas, napsütötte arcú férfi volt. Nem illett sem az ájtatos búcsús nép, sem a báméskodó helybeliek közé.

A mi Etunk csepphíján úgy járt, mint Zsíros Julis. Őt is erősen fenyegette a veszedelem, hogy vénlány maradjon. Kedvezőre csak akkor fordult a sorsa, amikor a front közeledtével sok egyenruhás férfinember fordult meg a faluban. Ez egyik alakulatról leszakadva Kopaszék bújtatták Etu jövődöbelijét Rakamazi Kecskeméti. Az illető valóban Rakamaz falujának szülötte volt, és Kecskemétinek hívták. A ballaiak kicsit lenézték, mert letérdepelve aprította a tűzrelvót. Amikor a háború után meghirdették az áttelepülés lehetőségét, Kopaszék az új férjjel együtt elmentek valahová Simontornya vidékére, egy sváb gazda házába. Azóta sem hallottam róla.

A következő nálunk szolgáló leány Emer volt, pontosabban az igen előkelő Emerencia nevet kapta a keresztsgben. Volt korábban egy alkoholkedvelő papunk, aki unta már a sok Marcsának, Julcsának, Katinak meg Bözsinek nevezendő leány babákat, és megcifrázta egy kicsit. Így lett a mi leányaikból Regina, Hedvig, Landiana és Emerencia is. Emer egyébként csenevész süldőleánykaként szegődött hozzánk. A rendszeres úri kosztón élve hamar megvaskosodott. Amikor az állomás hátsó civil kapujánál Emer, aki két vödör vizet hozott a kerekés kútról, találkozott a bátyámmal, Kará Imre nagyot rikkantott: – Vigyázz Pista, mert elüt az úthenger! Ezen a bemonadáson aztán sokáig nevetgéltek.

Ha Tüzes Jóska esetében azt már engedély nélkül megtettem, eltávolodván az elvállalt történet kicövekelt útvonalaról, Kará Imre kedvéért ismét hadd kódrogjak el egy kicsit. A falu főutcájának számító nagy soron két Albertes Kará család lakott, és a legidősebb fiú mindkettőnél az Imre nevet kapta. Mindkettő nagyon értelmes, jól sikerült gyerek volt. Az egyik később jószereivel csaknem a teljes kollektív gondolkodás időszakában a falu termelőszövetkezetének elnöke volt. A másik még a világháború kitérőse táján tüdőgyulladást kapva behalt a kemény katonai kiképzésbe. Ez az Imre két-három évvel idősebb volt az én István bátyámnál, tőlem pedig legalább nyolc évvel korosabb, de nagyon kedvelt mint bámész fiúcskát.

A nagysori háznak jókora gazdasági udvara, nagy kertje volt, amely lenyúlt a Dóna patak partjára. Itt egy részen agyag vagy nagyon agyagos volt a part széle. Imre pedig tudott valamit, ami a mai napig bámulattal tölt el. Kis agyaghengereket csinált, s egyet-egyét kézbe kapva nyomdosni, csipkedni kezdte, aztán az egyikből villás szarvú ökröcske lett, a másikkól nyakát kényesen tartó lovacska, de a birka vagy a malac illetően megformálása sem okozott gondot számára. Ha becsukom a szememet, még mindig látom az agyagból mintázott négyökrös szekeket, ahogyan ott áll a patakparton. Ezt a módszert, ezeket a formákat nem Kará Imre találta ki. Öröklött, bejáratot mozdulatok voltak ezek. Amikor hat évtized múltán érdeklődni próbáltam, azt mondták hogy Imre öccse, Alberus Jóska is valamelyest birtokában van a tudásnak. Ám amikor kérleltem, hogy agyagozzunk egyet, nem vállalta, inkább hadifogsága keserves élményeiről mesélt. Lelkiismeret-furdalásom van, mert valami nagyon értékes elveszett úgy, hogy tudtam róla.

De ideje visszatérni a vállalt históriához. Emerrel a vége felé anyámnak konfliktusa támadt, mert bele akart szólni az életébe. Nem tetszett neki a lány udvarlója, egy öreglegény, akinek a háborúból hazahurcolt valamiféle lövedék szerelgetésekor nemcsak az ujjait ritkította meg, de a fél szeme is áldozatul esett. A fő baj nem a legény kora, nem is a testi hibája volt, hanem hogy egy az akkoriban titkon terjedő gyanús lázadó vallási szektához csatlakozott, kiváltva mélyen vallásos, katolikus édesanyám ellenszenvét. Így Emerencia távozásával a kapcsolat is megszakadt. Aztán, talán csak egy évtizeddel ezelőtt, az egyik dokumentumfilmünk forgatása idején, mármint a falu hírnévre szert tett gyermekét, átmenetileg magamra hagyott a stáb az egyik ballai kocsmában a három közül.

Odajött hozzám egy ötven év körüli fiatalember, és azt mondta: – Emlegette az anyám, hogy sokszor megmosta a maga szaros seggét, amikor még gyerek volt. Kiderült hogy Emer fia szólított meg és édesanyja még jó egészségben él az egyik hutasori házban. Megvallom, a szaros segg emlegetése kissé meghökkentett, hiszen amikor Emer volt nálunk a lány, én már jócskán kinőttem a pelenkázásból. Mindenesetre illedelmesen megkérdeztem, meglátogathatom-e új ismerősöm édesanyját. Joggal reméltem, hogy beszélgetésünk során újabb emlékcserépek kerülnek elő.

Elismerem, hogy már eddig is a kelleténél többet beszéltem, írtam a Horthy-korszaknak nevezett időkre jócskán belenyúló dédelgetett emlékeimről. Soha nem titkoltam, hogy az állomásfőnök úr fiaként nem osztottam a falu népének szegénységében. A szüleim először a temetőben kaptak földet, állami pénzből éltek, és nem volt köztük a falu igazgatásához. Csak így példát mondok. Amikor elsőáldozó lettem, még sok volt a gyerek a faluban. És mese után édesanyám tízóraihoz terített a templomkertben. Habos kávé, volt kalács, sütemény és mindenki kapott selyemcukrot is elvitelre. Konyhánkban és kerti lugasunkban együtt harcoltunk ólomkatonáinkkal, töltöttük az időt társasjátékaimmal. Úgy vélem nemcsak befogadott, de meg is szeretett a falu. Így teljesen felkészületlenül ért, amikor Emer ronda kizsákmányolóként beszélt szüleimről, és leforrázottan menekültem el. Utólag úgy vélem, nem ártott nekem ez a lecke, még szorgalmasabban próbálom jóvátenni a bűnt, amit nem követtem el.

Emer után hat vasútállomással odébról, Aldebrőről szerződöttem lányt anyám. Róla sokszor sokat írtam már, amikor falumnak Sztálin születésnapján történt elfoglalása alkalmából szerzett élményekről számoltam be. Marika, vagy ahogy a falu népe emlegette, Főnök Maris, a front közeledtén is velünk maradt, tudomásul véve a bizonytalan jövődőt. A sváb Katival ellentétben neki bőven akadtak barátai. A szomszédos házban lakó Oláh Annuskával volt a legnagyobb jóbarátságban. Gyakran eszembe jut, hogy lassan már kamaszodó fiú voltam, amikor Marika fejébe vette, hogy Miklós-nap estéjén eljuttassa nekem a Mikulást. Kifordított bundakabátban, kucsmával, vattaszakállal, kezében egy jókora ágas-bogas nyírfagallyal meg is jelent. Jó tréfának indult a dolog, de aztán sorolni kezdte a bűneimet, és egyre nagyobbakat csapott rám. A Toldi egyik átírt sorával mondvá tűrte Józsi ameddig tűrhetette. Az iszonyatos harag ebben az esetben sem maradt el. Kikaptam kezéből a virgácsot, és én kezdtem el páholni Marikát. Bögött a Mikulás, és bögtém én is. Szegény anyám nem győzött bennünket vigasztalni. Ezúttal anyám nem bántott. Nem ismétlődött a szijostoros eset Zsíros Julissal.

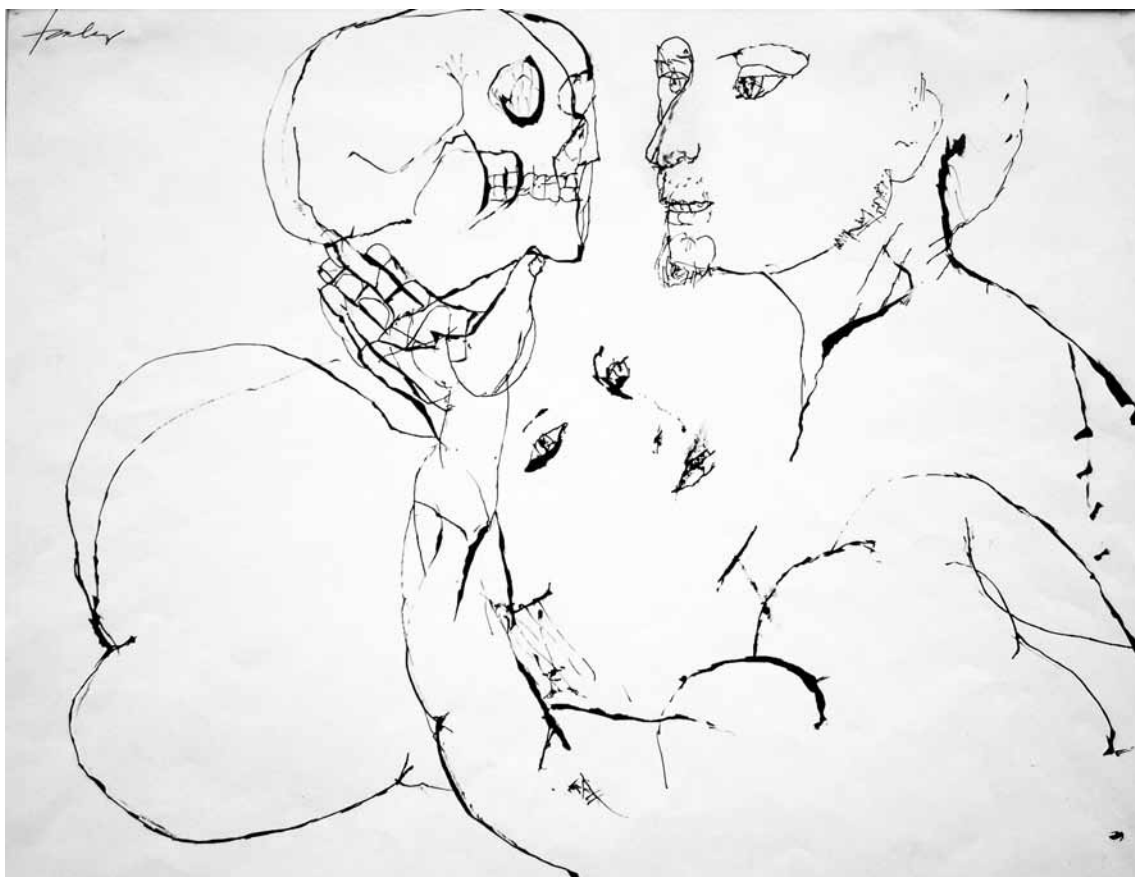
Marika is akkor ment el tőlünk, amikor kéréje akadt. Aztán az egyetemista leánya többször is meglátogatta a bátyámékat. Mondták, hogy szép, kedves, okos leányzó. Én nem találkoztam vele, mert hol sorkatonaként vitézkedtem, hol meg Szolnokon, Miskolcon újságíróskodtam. Váratlan fordulat csak ezelőtt talán két esztendővel következett be. A százesztendőös mezőkövesdi gimnázium egykori növendékeként megleltek, testvéremmel együtt bemutatnak a helyi lapban, és jól sikerültnek mondott író-olvasó találkozót is tartottunk az iskola dísztermében, amely hajdan hálótermül szolgált, és prefektusként majdnem ott volt az ágyam, ahol most vendégként állodogaltam. Ugyanebben a teremben hajdan a Hány János előadásban muszka silbakként is színpadra is léptem.

Ez alkalmából került elő a Marika Laci fia, aki külszíni bányász volt Visontán meg valahol máshol, és Mezőkövesden telepedett le. Korengedményes nyugdíjasként költő lett belőle. Verseskötete is megjelent. Én megítélni nem tudom, mert botfűlű prózaírónak születtem, és az is maradtam. Ez a Laci fiú aztán vállalva a jókora utat, többször is meglátogatott. Mindig kedves fiúként érkezett, és nagyhangú, goromba fickóként távozott. Én, mivel együtt iszogattunk, még belenyugodtam volna ebbe a színeváltozásba, de a családom megunt a dolgot. Azontúl már csak telefonon barátkoztunk.

Felhívott, hogy a hagyatékban kutakodva talált egy levelezőlapot, amelyen Oláh Annuska írt az akkor nálunk szolgáló Marikának. (Jobb szó nagyon mesterkélt lenne ide.) Annuska, aki egyik legkedvesebb történetmesélő volt, s aki nem is régen távozott az élők sorából, hat hónapos summásként a Debrecen közeli Hosszúháton vetette papírra hazavágyását. Laci gyerek a telefonba beolvasta a rövidke néhány sort. Aztán nemsokkal később arról kellett értesülnöm, hogy Marika fia nem lelvén helyét a mi csupa gond szürke világunkban, öngyilkos lett. Sajnálom őt, de kicsit haragszom is rá, mert azt a levelezőlapot igazán rám hagyhatta volna. Ha már itt tartunk azt is elmondom, hogy Annuska is írt nekem. Morvai Judit az Asszonyok a nagycsaládban kötetében emleget egy verselgető ballai asszonyt, sokat font-szótt éjszaka is ha kellett, de hat leányát becsülettel férjhez adta. Morvai Judit nem nevezi meg az illető személyt (lám korábban én csak Marika fiát és nem Zámbozszy László Bapipatak című verseskönyvét emlegettem). Telefonon abban egyeztünk meg Oláh Annuskával, hogy ne adja postára a

levelet, hiszen előbb-utóbb úgyis eljutok Ballára. Ő tehát feltette a szekrény tetejére. Valahogy nem szántam rá magam hogy a gyermekeit megkérjem, mégis küldjék el postán.

Ennyit tartottam amolyan korfestésnek is elmondani a nálunk szolgáló leányokról. Ha valami még eszembe jut, azt megtartom magamnak.

Hamlet

tollrajz

32x41 cm

1978